

5.10. Деменко О.Ф. Пріоритети цивілізаційного ренесансу і проблеми соціально-економічного розвитку Республіки Казахстан

Головною подією сучасного Казахстану є процес транзиту влади, який розпочався 19 березня 2019 р., коли перший президент РК Н. Назарбаєв, який беззмінно перебував при владі майже 30 років, оголосив про свою відставку. У 2007 р. парламент наділив його правом довічно висувати свою кандидатуру на пост президента. Також він носить унікальний титул Єлбаси – лідера нації, який звільняє його від кримінального переслідування. Відставка з поста президента не означає, що Н. Назарбаєв йде з політики. Він очолює Раду національної безпеки Казахстану, правлячу партію «Нур Отан» та залишається членом Конституційної ради країни. 9 червня 2019 р. відбулися позачергові президентські вибори, переможцем яких Центрвиборчком Казахстану оголосив Касима-Жомарта Токаєва із результатом у понад 70% голосів. Вибори супроводжувались масовими затриманнями учасників антивладних протестів та, за оцінками західних спостерігачів, були затьмарені численними порушеннями, які поставили під сумнів чесність підрахунку.

Напередодні відставки із поста президента Казахстану Н. Назарбаєв ініціював проведення конституційної реформи, головний зміст якої полягав у передачі частини президентських повноважень парламенту, посиленні самостійності уряду та органів місцевого самоврядування. Вказані зміни до Конституції РК були прийняті парламентом 6 березня 2017 р. Крім цього, 31 травня 2018 р. Сенат Парламенту РК прийняв закон «Про Раду Безпеки

Республіки Казахстан», який закріпив право Н. Назарбаєва пожиттєво очолювати цей орган та трансформував Раду Безпеки із консультативно-дорадчого в конституційний орган, що координує проведення єдиної державної політики у сфері забезпечення національної безпеки і оборони РК. З цього моменту рішення Ради Безпеки стали обов'язковими до виконання державними структурами та посадовими особами, а цей орган отримав визначальний вплив на внутрішньополітичну ситуацію та зовнішньополітичний курс країни.

Більше того, вже новообраний президент РК К.Ж. Токаєв поділився із Н. Назарбаєвим, як головою Ради Безпеки РК, своїми повноваженнями щодо призначення членів уряду та інших високопосадовців. Так, відповідно до Указу президента РК від 9 жовтня 2019 р., призначення більшості міністрів, глав різних силових структур та акимів областей президент країни має узгоджувати із Радою Безпеки Казахстану. К.Ж. Токаєв зберіг за собою право призначати міністрів оборони, внутрішніх справ та закордонних справ, але відтепер він повинен консультиватися з екс-президентом щодо призначення керівників усіх інших підпорядкованих йому органів. Тож очевидно, що Н. Назарбаєв зберігає визначальний вплив на внутрішню і зовнішню політику країни.

Основною метою транзиту влади у РК є гарантування належного рівня безпеки правлячій політичній еліті з одночасним збереженням внутрішньополітичної стабільності, що вимагає від влади утримання під жорстким контролем проявів політичної активності громадян. При цьому, в умовах авторитарної політичної системи питання транзиту влади набуває особливої гостроти. Слабкість демократичних інститутів, клановість політики й економіки, корумпованість політичних еліт, переплетення патріархально-родових відносин із модернізмом, складна геополітична ситуація в регіоні ЦА формують ситуацію, коли легітимний процес передачі влади може стати надзвичайно вразливим як для внутрішніх, так і для зовнішніх чинників тиску.

Спираючись на прогрес, досягнутий у структурних перетвореннях економіки у пострадянський період, Казахстан зміг стати рушійною силою регіонального розвитку та набув статусу лідера ЦА. Сучасні пріоритети Казахстану ставлять перед країною амбітну мету увійти до числа 30 розвинених країн світу до 2050 р. шляхом виконання цілого ряду завдань, серед яких: масштабна модернізація країни, виведення на новий технологічний рівень промисловості й аграрного сектору; підвищення ефективності транспортно-логістичної інфраструктури та використання ресур-

сного потенціалу; ефективне державне управління, верховенство права, боротьба з корупцією; модернізація суспільної свідомості; реалізація комплексних соціальних ініціатив.

Після економічного спаду 2014 р. внаслідок падіння цін на енергоносії економіка Казахстану демонструє впевнене зростання. ВВП РК за 2017 р. зріс на 4%, за 2018 – на 4,1%, у 2019 р. за даними Азійського банку розвитку очікується ріст ВВП на 3,7%. За даними Світового банку у 2018 р. Казахстан займав 55-те місце у рейтингу країн за розміром ВВП (Україна перебувала на 60-тій позиції) та 40-е місце у рейтингу країн за розміром ВВП за паритетом купівельної спроможності (Україна – 47 місце). У міжнародному рейтингу «Doing Business – 2019» Казахстан посів 25-те місце за легкістю ведення бізнесу (Україна – 64 місце).

Загальновідомою є інвестиційна привабливість Казахстану. Значною мірою за рахунок прямих іноземних інвестицій країна активно будує нові промислові підприємства, автомобільні та залізничні шляхи, порти, мости та інші об'єкти інфраструктури. Важливим кроком для поліпшення інвестиційного клімату стало введення принципів британського права з метою захисту іноземних інвесторів. З цією метою передбачено створення окремого суду та інших спеціальних інституцій, незалежних від місцевої судової системи, для вирішення всіх суперечок іноземних інвесторів у полегшеному та прискореному порядку. Як наслідок, Казахстан займає лідируюче положення серед країн СНД за обсягом залучених прямих іноземних інвестицій. З моменту здобуття незалежності у 1991 р. Казахстан залучив понад 300 млрд. дол. прямих іноземних інвестицій, що складає 75% від усіх інвестицій у Центральну Азію в цілому.

Європейський Союз є найбільшим торговим і інвестиційним партнером РК. На частку ЄС припадає 50,6% зовнішньоторговельного обороту і 48% накопиченого іноземного капіталу в економіці Казахстану. Товарообіг у 2018 р. склав 37 млрд. дол., що на 23% вище за рівень 2017 р. Валовий приплив прямих інвестицій з Європейського Союзу до РК за 2018 р. досяг 11,6 млрд. дол., що на 18,4% вище рівня 2017 р. Серед актуальних напрямків співпраці – сільське господарство, інновації, фінанси, освіта, енергетика, охорона навколишнього середовища, зелені технології, безпека і транспорт.

У Казахстані функціонують понад 500 компаній за участю США, американські інвестиції оцінюються в 50 млрд. дол. Під час візиту до США президента Н. Назарбаєва у січні 2018 р. було укладено більше 20 комерційних угод на загальну суму 7 млрд. дол., спрямо-

ваних на реалізацію проектів у сфері авіації та космічних технологій, енергетики та сільського господарства, інфраструктурних проектів. У квітні 2018 р. Казахстан дозволив американським військовим використовувати каспійські порти Актау і Курик у логістичних цілях для здійснення транзиту вантажів через казахську територію до Афганістану. Завдяки активним відносинам із США в енергетичній та військово-політичній сферах Казахстан урівноважує вплив Росії на свій політичний курс.

За останні десятиліття головною економічною силою та найважливішим економічним партнером країн ЦА, у тому числі й Казахстану, став Китай, який фактично витіснив Росію і став найбільшим економічним гравцем в регіоні. Товарообіг між КНР і Казахстаном у 2018 р. складав за різними оцінками від 27 до 40 млрд дол. США, що значно перевищує товарообіг між Казахстаном та Росією. У червні 2017 р. під час проведення саміту ШОС в Астані Казахстан підписав з Китаєм 22 комерційні угоди на суму 7 млрд дол. За цими угодами китайська сторона інвестує кошти у розвиток агрохімічного сектору, будівництво вітроелектростанцій та мережі малих ГЕС.

Слід зауважити, що зростаючий вплив КНР викликає занепокоєння казахського суспільства. Періодично страх перед «китайською загрозою» проривається назовні. Так сталося в ході «земельних» протестів у Казахстані, що відбулися у березні 2016 р. Їх причиною стали анонсовані владою зміни до Земельного кодексу, що дозволяли б іноземцям орендувати землі не на 10 років, як раніше, а на 25 років. У результаті по Казахстану прокотилася хвиля мітингів, учасники яких виступали проти продажу сільськогосподарських земель китайцям. У підсумку проблемні статті Земельного кодексу в Казахстані довелося скасувати. Також у Казахстані, як і у Киргизстані та Таджикистані, існують підозри, що територіальні суперечки, які мали місце в цих країн з КНР після розпаду СРСР, були вирішені на користь могутнього Китаю.

Восени 2019 р. антикитайські протести знову активізувалися у багатьох містах Казахстану. Протестувальники висловлювали своє незадоволення економічним домінуванням Китаю та зростаючою борговою залежністю РК перед КНР (борг Казахстану перед Китаєм оцінюється в 20 млрд дол.). На сьогодні Пекін контролює більше однієї п'ятої видобутку нафти в Казахстані та розширює свою присутність в інших галузях економіки. Учасники протестів занепокоєні непрозорістю проектів із КНР та використанням обладнання і робочої сили з Китаю. Крім цього, антикитайські настрої підживлюються дискримінаційною політикою уряду КНР у

провінції Синьцзян, де представників етнічних меншин, у тому числі казахів, масово поміщають у «табори політичного перевиховання».

Незважаючи на економічну стагнацію, часткову міжнародну ізоляцію, невдачі у розвитку євразійських інтеграційних проєктів, суттєвий вплив на сучасний Казахстан продовжує здійснювати і Російська Федерація, яка проголосила центральноазійські республіки сферою свого одноосібного впливу. Свій вплив на РК Росія намагається реалізовувати через тісні гуманітарні зв'язки, а також через діяльність ОДКБ та ЄАЕС, до яких входить Казахстан. Геополітичні амбіції Кремля викликають яскраво виражене занепокоєння у політичних еліт Казахстану та інших країн ЦА, адже очевидно, що після невдач на українському напрямку Москва планує зберегти та закріпити своє домінування у цьому регіоні.

Зміцненню позицій РК на міжнародній арені сприяє успішна реалізація багатовекторної зовнішньої політики та помітна ініціативність в її проведенні. Казахстану вдається успішно поєднувати участь в російських інтеграційних проєктах, таких як ЄАЕС та ОДКБ, із активною участю в китайському проєкті «Один пояс, один шлях», динамічним розвитком співробітництва із ЄС та США.

Зміцненню авторитету країни на міжнародній арені сприяло головування Казахстану в ОБСЄ у 2010 р. і участь у діяльності Ради Безпеки ООН у якості непостійного члена у 2017-2018 рр. Безумовним зовнішньополітичним успіхом стало головування у ШОС у 2016-2017 рр., під час якого відбулося приєднання до ШОС Індії та Пакистану, що перетворило цю міжнародну міждержавну організацію у найбільшу в світі за територією й кількістю населення з потужним економічним й військовим потенціалом. У 2018 р. Казахстан здійснював головування в ОДКБ. У перспективі РК прагне приєднатися до кола розвинених країн Організації економічного співробітництва і розвитку.

Однак, слід відзначити, що існують певні занепокоєння в середовищі політичної еліти Казахстану щодо перспективності такої багатовекторної політики, особливо після зміни влади. Адже успіхи на міжнародній арені досягалися значною мірою завдяки авторитету, ініціативності та наполегливості першого президента РК Н. Назарбаєва.

Критики сучасного політичного режиму в РК зазначають, що Н. Назарбаєв дійсно зміг провести країну через десятиліття посткомуністичного періоду без суттєвих потрясінь та перетворив Казахстан в економічний центр Центральної Азії. Але у ході цих

перетворень була фактично знищена опозиція, ліквідовані незалежні ЗМІ, а прояви суспільного невдоволення жорстко придушуються. Корупція і кумівство міцно утримують вплив клану Н. Назарбаєва в сфері політичної і економічної влади. Майже всі опозиційні представники висловлюють переконання, що теперішній президент РК К.Ж. Токаєв буде слухняним інструментом в руках Н. Назарбаєва і його клану, а президентські вибори 9 червня 2019 р. стали імітацією демократії з метою показати Заходу, що К.Ж. Токаєв володіє хоч якоюсь легітимністю. Однак, уповільнення економічного зростання, збільшення кількості й гостроти соціально-економічних проблем та ймовірне посилення суспільного невдоволення стануть серйозними викликами для нового президента, якому буде все складніше балансувати між Росією і Китаєм.

Західні аналітики прогнозують, що на початковому етапі транзиту влади досвід К.Ж. Токаєва і впливовість Н. Назарбаєва можуть забезпечити стабільність в Казахстані та баланс між ключовими групами впливу, включаючи сім'ю першого президента і представників силових структур. Однак, як тільки Н. Назарбаєв повністю відійде від влади, країна може виявитися втягнутою в боротьбу між різними кланами.

Останніми роками у Казахстані реалізується цілеспрямована політика керівництва держави щодо формування власної цивілізаційної основи, ствердження верховенства казахської мови у всіх сферах суспільного життя та структурах державної влади всіх рівнів, поширення англійської мови в освіті, науці, державному управлінні та інших сферах.

З цією метою Указом президента Республіки Казахстан № 110 від 29 червня 2011 р. була затверджена Державна програма розвитку і функціонування мов у Республіці Казахстан на 2011–2020 рр. Програма спрямована на забезпечення пріоритетного розвитку державної мови як найважливішого фактору зміцнення національної єдності та повноцінне задоволення духовно-культурних і мовних потреб громадян Казахстану. Виконання програми має забезпечити до 2020 р. збільшення частки дорослого населення, яке володіє державною мовою до 95%. З метою підвищення статусу державної мови у лютому 2018 р. Н. Назарбаєв видав доручення щодо організації роботи парламенту та уряду країни казахською мовою.

З метою забезпечення сучасної модернізації казахського суспільства, поліпшення комунікації із зовнішнім світом та сприяння поширенню англійської мови перший президент РК Н. Назарбаєв видав указ № 569 від 26 жовтня 2017 р. «Про переведення

алфавіту казахської мови з кирилиці на латинську графіку». Указ ставить завдання перед урядом країни забезпечити поетапне переведення алфавіту казахської мови на латинську графіку до 2025 р. Це рішення було негативно сприйнято в Російській Федерації. Латинізацію казахської мови Росія розглядає крізь призму геополітики та сприймає таке рішення як прагнення Казахстану диверсифікувати і посилити свої зовнішні зв'язки в західному напрямку на шкоду євразійській інтеграції.

Процес транзиту влади, що розпочався в Казахстані за ініціативи першого президента країни Н. Назарбаєва, полягає у намаганні вибудувати інституційну систему балансів з метою забезпечення внутрішньополітичної стабільності та гарантій безпеки нинішній владній еліті. З огляду на те, що анонсовані політичні реформи мають демонстративний «косметичний» характер, Казахстан продовжує залишатися консолідованою авторитарною державою. Відтак не слід очікувати на глибинне переформатування владної системи у короткостроковій перспективі. На сьогоднішній день процес транзиту влади у РК відбувається під контролем Н. Назарбаєва та його клану. Не зважаючи на формальне звільнення посади, перший президент Казахстану поки що має вирішальний вплив на формування внутрішньої і зовнішньої політики країни. Антивладні та антикитайські протести не носять масового характеру і оперативно придушуються силовими структурами. Вплив опозиції носить обмежений характер. Водночас, соціально-економічні проблеми, високий протестний потенціал у суспільстві та потужний зовнішній тиск можуть поставити під загрозу стабільність і прогнозованість подальшого розвитку Казахстану.

Висновки та рекомендації.

1. Казахстан є прикладом успішної реалізації багатовекторно-го зовнішньополітичного курсу, який дозволяє йому балансувати між різними геополітичними силами для збереження національної незалежності та суверенітету. При цьому Казахстан проводить активну зовнішню політику, генерує різноманітні ініціативи, спрямовані на зміцнення міжнародної безпеки, намагається виступати у ролі посередника для вирішення різноманітних конфліктів та у якості регіонального лідера зумів налагодити прагматичні відносини із іншими центральноазійськими країнами, що сприяє зміцненню ролі та авторитету РК на міжнародній арені.

2. Майбутнє Республіки Казахстан та регіону Центральної Азії у цілому значною мірою буде залежати від результатів транзиту

влади, який поки що відбувається під контролем Н. Назарбаєва та його оточення. Однак існує цілий ряд чинників, які можуть поставити під загрозу внутрішню стабільність та спровокувати посилення зовнішнього тиску на країну.

3. Казахстан є ключовою країною у контексті реалізації центральноазійського вектора української зовнішньої політики, а отже процеси, що відбуваються у РК безпосереднім чином визначатимуть цю політику та впливатимуть на її змістовне наповнення. Важливо відзначити, що РК послідовно намагається підтримувати територіальну цілісність України. Проте, у ситуації значної залежності Казахстану від РФ та його активної участі в російських інтеграційних об'єднаннях, українсько-казахські відносини носять обмежений характер і можуть розвиватися здебільшого шляхом неформальної дипломатії.

4. Досвід незалежного розвитку Республіки Казахстан може бути прикладом для України, особливо у питаннях, які стосуються: проведення багатовекторного зовнішньополітичного курсу та генерування зовнішньополітичних ініціатив; посередництва у розв'язанні міжнародних конфліктів; активного балансування і взаємовигідного співробітництва із провідними центрами світової політики; реформування національної економіки та розбудови транспортної інфраструктури; сприяння розвитку національного бізнесу; залучення прямих іноземних інвестицій.